

РЕЦЕНЗИЯ

на доц. д-р Светла Славова Янева

за дисертационния труд на Ивелина Любенова Машева

„Българските търговци и правната регулация на търговско-финансовите отношения в Османската империя (40-те – 70-те години на XIX в.)”

за присъждане на образователната и научна степен „доктор”

Професионално направление 2.2. История и археология
Научна специалност, шифър 05.03.06 История на България
(История на Българското възраждане)

Дисертационният труд се състои от увод, две глави, заключение и списък на използваните извори и литература (245 заглавия, на пет езика), с общ обем от 279 страници. Изследването се фокусира върху една значима и слабо разработена тема, което дава възможност да бъдат запълнени съществени празнини в историографията. Целите и задачите на изследването са формулирани убедително в уводната му част, а хронологичните му и пространствени граници са ясно и логично дефинирани.

Първата глава на дисертацията очертава сполучливо законодателната рамка, в която протича дейността на българските търговци през разглеждания период. Приносен характер има систематизирането на законовите разпоредби в областта на търговското право в Османската империя през танзиматския период и проследяването на процеса на замяна на ислямското търговско право с новите търговски закони по френски образец през 50-те и 60-те години на XIX в. Съпоставени са основните характеристики на нормативната уредба на търговско-финансовите дейности според действащата към началото на реформите система на ислямското търговско право и според новата правна система от по-късния танзиматски период (разгледана в нейното развитие). В началния параграф на главата са представени и анализирани ислямското дружествено, договорно и облигационно право, правната уредба в областта на събирането на вземания по съдебен път и при изпадане в несъстоятелност, както и шериятските процесуални правила и

процедури в тази сфера. При изясняването на последните, особено внимание е отделено на видовете доказателства и на тяхната относителна тежест в съдебния процес като е откритоена и произтичащата от преимуществената роля на свидетелските показания неравнопоставеност в правния статут на мюсюлманските и немюсюлманските поданици (и търговци). Наред с разглеждането на законодателната норма в сферата на търговско-финансовите взаимоотношения в Империята, значителни усилия са положени за изясняване на нейното практическо приложение и конкретно функциониране в българските земи през разглеждания период.

Трансформациите в нормативната уредба на търговско-финансовите операции, взаимоотношения и инструменти през реформения период са последователно изследвани във втория параграф на Първа глава на дисертационния труд. Подробно са разгледани разпоредбите на Търговския закон от 1850 г. и неговите допълнения относно търговеца като стопански субект, търговската документация, видовете търговски дружества, тяхната структура, ръководство, организация, относно разрешаването на спорове между съдружници, нормите и процедурите по ликвидация на търговски дружества, по обявяване в несъстоятелност, платежните и дълговите инструменти, както и процесуалните правила и процедури, регламентирани с приетия през 1861 г. Закон за търговското съдопроизводство. Оценени са балансирано както предимствата на новото специализирано законодателство в сравнение с шериатското право и с процесуалните правила в кадийските съдилища, така и някои негови недостатъци. Следва да бъде отбелязано, че в тази част на дисертацията подходът да се разглеждат успоредно и да се съпоставят новите законови разпоредби с обилни данни за практическото им приложение в и по отношение на стопанската дейност на българските търговци от втората половина на XIX в. е реализиран изключително последователно и резултатно. Проучена е степента на познаване на модерното законодателство от българските търговци и каналите, по които става запознаването им с новите търговско-правни норми. Аргументирано е доказано, че тези норми бележат трайно деловото им ежедневие и изиграват роля за модернизацията на деловите им практики и взаимоотношения. В третия параграф на Първа глава са изяснени отликите в правния статут на различните категории български търговци и са подробно анализирани статутът, юридическите, фискалните и редица други привилегии на двете категории привилегирани търговци – на тези с чуждестранно

поданство и на търговците – бератлии. С конкретни примери е илюстрирана стратегията на редица български възрожденски търговци, явно ориентирани се добре в сложната и нехомогенна правна рамка, прагматично да се опитват да променят правния си статут в хода на делото в някои случаи и да изберат най-благоприятната според тях за изхода му правораздавателна институция.

Втора глава „Българските търговци и институционалната рамка на регулацията на търговско-финансовите взаимоотношения в Османската империя” проследява еволюцията на институциите, регулиращи търговските и финансовите взаимоотношения в Империята (и дейността на българските търговци) през 40-те, 50-те, 60-те и 70-те години на XIX в. Разгледана е, първо, реорганизацията на шериятската съдебна система през танзиматския период. Изяснени са след това правомощията на меджлисите, които от началото на 40-те до средата на 60-те години на XIX в. имат право да разглеждат търговски дела на втора инстанция, след кадийския съд. Тази им функция на апелативни съдилища е илюстрирана с редица примери от правораздавателната им практика по отношение на български търговци. Основно внимание в тази глава на дисертацията е отделено на организацията, състава и дейността на търговските съдилища, които постепенно се налагат като основна правораздавателна институция в империята по отношение на търговско-финансовите дела. Очертано е мястото им в османската съдебна и административна система и взаимоотношенията им с различни органи на централната и местните административни власти.

Приносни моменти са установяването на броя и териториално разпределение на търговските съдилища в българските земи, представянето на систематизирани данни за някои количествени измерения на тяхната дейност и ефективност (брой на заведените дела, съотнесен към броя на издадените съдебни решения, профил и видове на разглежданите дела, статут, национална и етно-религиозна принадлежност на страните по делата и др.) в сравнителен план с дейността на другите подобни институции в Османската империя, както и анализът на юрисдикцията на различните регулаторни органи върху отделните групи търговци. Твърде интересни са сведенията за организацията, реорганизациите, процедурните правила и практиките на столичния търговски съд през 40-те и 50-те години на XIX в., особено в ролята му на регулатор на дейността и на редица български столични и провинциални търговци през този период.

Разкрито е съдържанието на съдебната реформа в частта ѝ за състава и организацията на търговските съдилища според Допълнението към Търговския закон от 1860 г., като е подчертан по-радикалният, по-либерален и недискриминационен характер на танзиматското законодателство по тази материя (предвиждащо само наличието на лични качества, опит и познания в областта на търговията и търговското право и навършена определена възраст) в сравнение с изискванията за състава и организацията на гражданските и наказателните съдилища, за които се определят фиксирани квоти по религиозен признак и председателство от местния шериатски съдия. Принос към разглежданата проблематика е аргументирано защитеният извод относно ролята на самата търговска общност за реформирането на законодателната и институционалната рамка на търговско-финансовите отношения в империята, нюансиращ виждането в историографията за трансформациите в тази сфера като „реформа отгоре”. Въз основа на данни, извлечени от статистическите годишници на Дунавския вилает за периода 1868–1877 г. е проучено и таблично представено разпределението по етно-религиозен признак на членовете на търговските съдилища във вилаета (общо и по категории членове). Очерталата се картина показва реализирането на практика в Дунавския вилает на възможностите, дадени от законодателството в тази сфера и, по-общо, – реалното приложение на реформите в конкретната практика на съдебните институции, свидетелстващо, че нормативната регламентация не остава само на хартия. Отбелязани са наред с това и недостатъците на институционалната уредба на търговско-финансовите отношения в империята, позволяващи разпространението на редица корупционни практики и злоупотреби при функционирането на системата (илюстрирани в дисертацията с редица примери, касаещи дейността на български търговци от 60-те и 70-те години на XIX в.).

Положителна оценка като цяло заслужава водещият изследователски подход в дисертационния труд – да се съпоставят нормативната регламентация и институционалната рамка на дейността на българските търговци през 40-те – 70-те години на XIX в. с реалната практика, отразена в съответните извори.

Солидната и разнообразна изворова основа, върху която се базира дисертацията е едно от големите ѝ достойнства. Използвани са лични архивни фондове на възрожденски търговци от колекциите на Български исторически архив към Народна библиотека „Св.

Св. Кирил и Методий”, на Централен държавен архив и на регионалните държавни архиви в Търново, Габрово и Ямбол и на Регионалния исторически музей в Пловдив, както и разнообразни архивни материали, съхранявани в Народна библиотека „Иван Вазов”, Регионалния исторически музей в Габрово, Ориенталския отдел към Народна библиотека „Св. Св. Кирил и Методий” и *Vaşbakanlık Osmanlı Arşivi* (Министър-председателския османски архив в Истанбул), възрожденска периодика. Издирването в наши и чужди архивохранилища, проучването и комбинирането на разнородни източници обслужва приложения от докторантката особено ценен, но не твърде разпространен в нашата историография подход за поставяне на проблематиката на българския XIX век в по-широката историографски контекст на имперското политическо и институционално развитие през този период. Немалка част от изворите, използвани в изследването се въвеждат за пръв път в научно обръщение и имат висока информационна стойност. Изворовата база на дисертацията е допълнена и с богата палитра от публикувани на български, турски, френски и английски език извори от различен характер и произход. Работата свидетелства за формирани отлични умения за разчитане, анализ и осмисляне на непубликуваните османотурски и български извори както и за професионална и коректна работа с публикуваните източници и с литературата по разработваната тема.

Към работата биха могли да бъдат отправени следните препоръки. При една бъдеща публикация на дисертационния труд като самостоятелна монография, каквато убедено бих препоръчала, би могло да се анализира и влиянието на вътрешноимперската и на международната стопанска конюнктура (например фалита на имперските финанси, Дългата депресия от 1873-1896, съществено променената роля на местните търговци в посредничеството между имперските и международните пазари именно през изследвания в дисертацията период и др.) върху оформянето и промяната на законодателните и институционалните рамки и особено върху практическото функциониране на регулацията на дейността на българските търговци през XIX в.

Дисертационният труд се отличава с логична структура, балансираност на изводите и оценките, яснота и последователност на изложението, прегледно (включително таблично) и коректно представяне на извлечената от източниците информация, много добър стил и език и професионално оформяне на научния апарат.

Представеният автореферат отговаря на изискванията, в него са изложени целите, задачите, изворовата база, структурата и съдържанието на дисертационния труд и са коректно отразени научните приноси на автора.

Кандидатката представя и три публикации по темата на дисертацията (една публикувана и две под печат), има и няколко участия в научни форуми с доклади по изследваната тематика.

Дисертацията отговаря на всички изисквания, предвидени в закона. Това, както и всичко гореизложено, ми дават основание да дам положителна оценка на дисертационния труд и убедено да препоръчам на уважаемото научно жури да присъди на Ивелина Любенова Машева образователната и научна степен „доктор”.

доц. д-р. Светла Янева

София, 16. 04. 2015 г.